

VÝKLAD POHÁDEK

Radomil Hradil

V této knize se snažíme porozumět pohádkám, jejich obrazům a skrytému poselství. K tomu není od věci podívat se blíže i na otázku jejich vzniku, kterou jsme se částečně již zabývali ve třetí kapitole. Vidíme, že pohádky žily mezi lidmi a tu a tam se vynořily, zapsané a vydané národopisci, zejména v 19. století. Vynořovaly se v různých verzích, se shodnými motivy i odlišnými prvky. A my jen těžko posoudíme a rozhodneme, jak různé odlišnosti vznikly, zda někdo od někoho opisoval, nakolik si ten který sběratel pohádku přizpůsobil a upravil. Těžko si lze představit, že by jeden národopisec vzal látku jiného a svévolně ji sám upravil a pozměnil. Spíše je to tak, že i když věděl, že obdobná pohádka již byla vydána v jiné sbírce, rozhodl se vydat verzi, kterou sám zachytil od lidí, aniž ovšem věděl, kde k ní tito lidé přišli a jestli stopy přece jen nevedou ke sbírce vydané již dříve na jiném místě Evropy. Taková odpověď na otázku původu nás může napadat u některých pohádek bratří Grimmů vzhledem k příběhům Perraultovým, anebo u pohádek Erbena a Němcové ve vztahu k pohádkám bratří Grimmů nebo jiných německých národopisců, působících o několik desetiletí dříve než Erben s Němcovou.

Vycházejme tedy z toho, že sami národopisci sbírali pohádky poctivě, mezi lidmi, případně prostřednictvím svých přátel a známých, kteří jim se sběrem pomáhali. Pak s nimi ovšem většinou dále pracovali. Buďto je doplňovali o další detaily a pasáže, které sebrali dodatečně, anebo je literárně upravovali. U pohádek bratří Grimmů se například oproti prvnímu vydání z roku 1812 objevují v dalších vydáních, která Grimmové připravili za svého života, nové prvky, věty, přibývá přímá řeč. Přímá řeč vůbec poukazuje na literární, písemné zpracování, protože v ústním podání člověk hraje spíše roli vypravěče, který používá třetí osobu, zatímco dialogy už představují dramatizaci, vzniklou nejspíš až na papíře.

Velmi bohaté na dialogy jsou například pohádky Boženy Němcové, a Němcová je také na rozdíl od Grimmů nebo Erbena, jak jsme si uvedli, řazena k autorům, kteří pohádky autorsky zpracovávali.* Nakolik ovšem úpravy mohly pozměnit původní smysl a vyznění pohádek, záleželo především na citu a případně vědomostech sběratelů a vydavatelů, na jejich úctě ke sbírané látce a pokoře vůči ní, která mohla vyvěrat právě z citu, anebo z vědomostí. Tedy z toho, že cítili nebo věděli, jakou látku vlastně zachycují a předávají dále.

Protože to byla látka významná, vypovídající v obrazech o duchovních realitách, jak jsme se o tom již také zmiňovali. Zdá se, že čím více si toho byli národopisci vědomi, nebo čím jasněji to cítili, tím větší respekt vůči látce měli a tím více usilovali o autentičnost. Grimmové sami k tomu říkají: „Co se týče způsobu, jímž jsme sbírali, záleželo nám především na věrnosti a pravdě. Z vlastních prostředků jsme totiž nepřidali nic, žádnou okolnost ani rys pověsti jsme neprikrášlili, nýbrž reprodukovali jsme její obsah tak, jak jsme ho přijali; že výraz a detailní provedení pochází z velké části od nás, se rozumí samo sebou, nicméně jsme se snažili zachovat každou osobitost, které jsme si povšimli, abychom i v tomto ohledu sbírce ponechali přirozenou rozmanitost. Každý, kdo se zabývá podobnou prací, ostatně pochopí, že to nelze nazývat nedbalým a necitlivým pojetím, naopak pozornost a takt, které si člověk časem osvojí, jsou nutné k tomu, aby to jednodušší, čistší a přece v sobě dokonalejší rozlišil od toho, co je zkreslené. Různá vyprávění, jakmile se doplňovala a pro jejich spojení nebylo třeba odstraňovat žádné protimluvy, jsme uvedli jako jedno; pokud se však odchylovala, přičemž každé mělo obvykle své osobité rysy, dali jsme přednost tomu nejlepšímu a ostatní jsme uchovali pro poznámky. Tyto odchylky se nám totiž jevily pozoruhodnější než

těm, kdo v nich spatřují pouze obměny a překroucení jednou existujícího prapůvodního obrazu, protože to naopak jsou možná jen pokusy různými cestami se přiblížit tomu, co je nevyčerpatelné a existuje pouze v duchu.“

Grimmové sami se přikláněli k mytologickému výkladu pohádek - stejně jako o něco později Erben - to znamená, že v nich nalézali motivy známé z různých dávných mýtů a považovali je také za z mýtů vzešlé. V publikaci Jiřího Horáka *Národopis československý* z roku 1933 se například dočteme: „[Jakob] Grimm pokládá pohádky za přežitky předhistorické, mytické doby toho národu, u kterého dosud jsou uchovány; jsou mu to .podivuhodné poslední dozvuky prastarých mytů¹, z nichž časem vyvíjel se element jiný, epický; jsou prvním stupněm vývoje.“ A dále: „Erben se hlásil k teorii Grimmové a byl přesvědčen o mytickém jádru pohádek. V poznámkách k pohádce *Tři zlaté vlasy Děda Vševěda* soudil, že většina mytologických pohádek slovanských se vztahuje k zimnímu slunovratu, a vykládal jejich děj jako symbolické znázornění boje slunce s temnotou zimní, Bělboha s Černobohem. Velikou příbuznost některých textů českých s pohádkami bratří Grimmů Erben vykládal tím, že W. Grimm sebral značnou část textů sbírky *Kinder- und Hausmärchen* v Erdmannsdorfě v Pruském Slezsku v okrese lehnickém, tedy na území sice zněmčeném, ale původně slovanském, obklopeném slovanskými oblastmi, českou, polskou a lužickou.“ Erben byl tedy přesvědčen, že motivy pohádek, které sbíral, pocházejí ze slovanské mytologie, je však zřejmé, že jejich kořeny jsou ještě dávnější, starověké.

Ke svému překvapení například zjistíme, že v Číně mají pohádku *Tři zlaté Buddhovy vlasy*, která je velmi podobná Erbenovým *Třem zlatým vlasům děda Vševěda* a dalším příbuzným evropským pohádkám, o nichž jsme hovořili. Česky ji spolu s mnoha dalšími čínskými pohádkami vydaly v roce 1972 Dana a Milada Šťovíčkové a její příbuznosti s příslušnými pohádkami Erben a Němcové si ve své bakalářské práci všimá i studentka bohemistiky na Univerzitě Karlově Lijuan Qi. Chudý vesnický chlapec Jasánek miloval dívku Duhanku*, jejíž matka si sňatek nepřála. Jasánkovi uložila podmínku, aby přinesl tři zlaté Buddhovy vlasy. Jasánek cestou přichází do vesnice, kde v noci zpívá pták tak hlasitě, že nemohou spát. Musí proto spát ve dne a v noci pracovat. Dále přichází k vesnici, kde pták ohnivák bere lidem skoro všechnu rýži. Po dlouhém putování pak přichází k moři a nechá se převézt převozníkem, který by se rád dozvěděl, jaké síly ovládají moře. V Buddhově paláci pak Jasánek získá Buddhovy tři zlaté vlasy, když mu je sám vytrhne. Vyzví také odpovědi na své otázky. Mořskou pannu, ptáka ohniváka i zpívajícího zlatého ptáka je třeba spoutat Buddhovým zlatým vlasem. Jasánek to udělá, načež mu za opětovné propuštění přislíbí mořská panna pomoc, pták ohnivák mu daruje dvě zlatá vejce a zlatý pták zůstává s Jasánkem, aby mu sloužil. Jasánek se

vrátí domů, předá Duhančině matce tři zlaté vlasy, ale matka chce ošatku perel. S pomocí mořské panny ji Jasánek získá a dá ji matce nevěsty. Ta chce zase zlatá vejce, a když jich zlatý pták nesnese dost, zabije ho pohrabáčem. Sama však nakonec pukne a je pohřbena spolu se zlatým ptákem; za nějaký čas na tom místě vyroste strom s oranžovými plody, pomeranč.

Zřetelně vnímáme, že je to týž příběh, totéž obrazné dění jako u Erbenovy pohádky, pouze adaptované na jinou kulturu, a znovu v nás vyvstává otázka, odkud jen tyto obrazy vzešly. Otázka původu pohádek je natolik „zapeklitá“ a odpověď odkazující na jakousi lidovou tvorbu natolik neuspokojivá, až to některé badatele vedlo k přesvědčení, že původ je nutně umělý a že se pohádky do lidového podání dostaly sekundárně, že pouze jaksi zlidověly. Údaj Rudolfa Steinera o původu pohádek v mystériích jsme si již uvedli. Na jiném místě, v berlínské přednášce z 19. prosince 1911 (GA 127) říká: „Pohádky nebyly nikde vymyšleny, jsou to poslední zbytky starého jasnozření, které ve snu prožívali lidé, mající k tomu dosud potřebné síly. To, co ve snu viděli, vyprávěli, tak jako pohádku o kocourovi v botách, jež je jen obměnou pohádky, kterou jsem vám dnes vyprávěl. Všechny pohádky nakonec existovaly jako poslední zbytky původního jasnozření. Skutečná pohádka proto může vzniknout jen tehdy, je-li v duši pohádkáře - buď vědomě, či nevědomě - přítomna imaginace, která se do duše promítá, jinak to není opravdové. Libovolně vymyšlená pohádka nikdy nemůže být opravdová. Jestliže dnes ještě tu a tam vznikne prostřednictvím některého člověka skutečná pohádka, pak také nevznikne jinak než tím, že v tomto člověku процitne touha po dávných dobách, jimiž lidstvo kdysi prošlo.“

Byly tedy pohádky prožívány jako imaginace ve snu, anebo je vědomě přijímali ti, kdo patřili k mystériím, a pak je předávali rapsódům, pěvcům a vyprávěčům? Patrně se situace postupně proměňovala - a pohádky nevznikly najednou, ani během krátké historické doby, ale vznikaly a šířily se postupně, zvolna. Kdysi byly tyto imaginace přijímány vědomě, ve spolupráci vědomých, zasvěcených lidí s bytostmi a záměry duchovního světa, později už spíše nevědomě, ve snu. Na tomto místě je třeba poukázat na Rudolfem Steinerem zdůrazňovaný zásadní rozdíl mezi imaginacemi a symboly či alegoriemi. *Imaginace* je představa, obraz duchovní skutečnosti, její zobrazení v lidské duši. Imaginace není sice totožná s onou duchovní realitou, kterou zobrazuje, ale je prostředkem, jímž se tato realita v duši projevuje. Lze říci, že imaginací vstupuje duchovní realita do lidské duše v podobě obrazu. - Jestliže řekneme, že zlaté vlasy jsou *symbolem* paprsků jasného poznání, říkáme tím, že my sami obraz zlatých vlasů takto vykládáme, že k němu přiřazujeme pojem, který jsme si vytvořili. Avšak obrazy pohádek *nejsou* symboly, jsou to imaginace. Jsou to zobrazení duchovních realit, nikoli zástupná, symbolizující vyjádření. Obrazy pohádek nikdo nechtěl nic symbolizovat. Proto jsem se také snažil používat slovo symbol co nejméně - nevyjadřuje prostě to, oč se tu jedná.

Stejně problematické je hovořit o *výkladu* pohádek. Vykládat pohádky obvykle znamená převádět jejich živé obrazy v mrtvé pojmy, v „symboly“. Intelekt má nejradši, když se vše zpředmětní a znehybní, zmrtví. Přiřadit k obrazu, který promlouvá k našemu citu, jednoznačně vymezený rozumový pojem znamená tento živoucí obraz „zaklet“, „nechat zkamenět“. Tomu jsem se maximálně snažil vyhnout. Intelektuálním výkladem sice pohádky možná „pochopíme“, zároveň je však zahubíme a zbavíme účinnosti. Jejich obrazům bychom v dnešní době, na dnešní vývojové úrovni vědomí již měli rozumět, to ovšem neznamená intelektuálně je „vykládat“, nýbrž především si tyto obrazy zvědomit a dát si je do souvislosti s duchovními realitami.

Mytologický výklad pohádek byl postupně nahrazen výkladem psychologickým. Děj pohádek je v něm chápán jako dění v lidské duši. Z tohoto pohledu by se mohlo zdát, že se k němu kloníme i v této knize, přičemž by někdo mohl vznést připomínku, že ho směšujeme s výkladem mytologickým, když na jedné straně hovoříme o vývoji lidské duše a jejím směřování k vyššímu Já, na druhé straně ale jako bychom přijímali objektivní existenci boha podsvětí a podobně. Pokusím se tuto zdánlivou disproporci vysvětlit.

Při psychologickém výkladu samozřejmě záleží na tom, jak ten který směr psychologie lidskou duši chápe, a je mnoho různých psychologických směrů a škol. Také u mytologie je otázka, jak mytolog vlastně ona božstva pojímá. Pokud jsou pro něj jen výtvořem lidské představivosti a nepřipisuje jim žádnou objektivní existenci (jakkoli je význam výrazu „objektivní“ sporný a diskutabilní), jestliže tedy neuznává reálnou existenci božského světa, je podle mého mínění celá mytologie stejně marná, jako je marná psychologie, pokud psycholog neuznává objektivní existenci lidské duše, nezávislou na hmotě těla.

Z mého pohledu, respektive z pohledu anthroposofie se mytologie a psychologie potkávají - ne tím, že by anthroposofie, jak se možná domnívají někteří psychologové, považovala i božstva vystupující v mýtech za aspekty lidské duše, za „archetypy“, symboly a podobně, ale tím, že si uvědomuje, že lidská duše, ještě před tím, než si vytvoří tělo a vtělí se do něj, žije v reálně existujícím světě duchovních bytostí, do něhož se vrací nejen po smrti, ale také během spánku a do něhož by se měla učit vědomě vstupovat i během bdění, ve stavech takzvaného rozšířeného či prohloubeného vědomí. Tento svět kdysi opustila, vstoupila do hmoty Země, do zapomnění, a nyní hledá cestu zpět, přičemž „zpět“ není úplně vhodné slovo, protože to sice bude „zpátky“, bude to sice návrat, ale na jiné, vědomé úrovni. Na této vývojové cestě rozvíjí některé své zprvu nevyvinuté aspekty, články, a duchovní bytosti, bohové jí při tom vedou, pomáhají, anebo jí kladou do cesty překážky, aby jejich překonáváním zesílila. Z tohoto pohledu pak například vyšší Já člověka, které zůstává spojeno s duchovním světem a s před- zrodnými záměry duše, na něž ona sama v okamžiku zrodu zapomíná, splývá s andělem osudu jako příslušníkem božských hierarchií - psychologie tak splývá s mytologií nebo se jí dotýká. Neboť striktní rozdělování na aspekty duše a duchovní bytosti existující mimo duši, vně duše, pozbývá v duchovním světě svou absolutní platnost. V duchovním světě neplatí „buď-anebo“, ale „jak-tak“. Pohádková víla kmotřička, sudička nebo bílá holubička tudíž může být zároveň vyšším Já člověka i jeho andělem, který s tímto vyšším Já v duchovním světě splývá. A obr lidojed může být jak koncentrací svých vlastních temných koutů, tak andělem-strážcem prahu, který chce, abych řeku zapomnění překročil teprve tehdy, až poznám sám sebe.